

RYSZARDA EWA BERNACKA

Temperamentalne uwarunkowania konformizmu i nonkonformizmu

Temperamental conditioning of conformism and nonconformism

WPROWADZENIE

Obecnie w różnych sferach życia obserwuje się zwiększone zapotrzebowanie na ludzi prezentujących postawę twórczą. Oczekiwanym komponentem twórczej postawy jest nonkonformizm, ale nie nonkonformizm powierzchowny, którego celem jest zdobycie popularności, a metodami są np.: ekshibicjonizm społeczny, prowokowanie skandali obyczajowych, szokowanie zachowaniem czy nietypowym wyglądem zewnętrznym.

Analizując zjawisko nonkonformizmu i konformizmu, można zajmować się nimi na trzech poziomach badawczych (zob. Bernacka 2004), a mianowicie: na poziomie zachowania się człowieka, na poziomie zachowania się grupy społecznej i na poziomie osobowości. Niniejszy artykuł dotyczy konformizmu i nonkonformizmu jako cech osobowości człowieka i ich związku z temperamentem. Niezbędne wydają się w tym miejscu wyjaśnienia terminologiczne i ustalenia teoretyczne.

KONFORMIZM I NONKONFORMIZM JAKO CECHY OSOBOWOŚCI

Nonkonformizm definiowany jako hipotetyczna cecha osobowości to z jednej strony zdolność do oparcia się społecznym naciskom, przeciwstawiania się opiniom, ocenom, poglądom innych ludzi (Strzałecki 1989, Wosińska 1985). Z drugiej strony nonkonformizm jest rozumiany jako samodzielność myślenia i działania na bazie własnego systemu wartości w przełamywaniu nacisków

grupowych i wytwarzania samodzielnych reguł działania, ale bez przesadnego nastawienia na ich łamanie (Aronson, Wilson, Akert 1997, Krech, Crutchfield, Ballechey 1962, Popek 2001, 2004). Z kolei konformizm to ogólna tendencja jednostki do podporządkowania się naciskom zewnętrznym, upodobnienia własnego zachowania, sposobu myślenia, poglądów, norm postępowania i temu podobnych do powszechnie przyjętych w danej grupie standardów (Kohn, Mach 1986, Ostaszewska 1965, Rokeach 1961, Szewczuk 1979).

Dążność jednostki do konformizmu społecznego, jak twierdzi Popek (2001, 2004), wpływa najczęściej z uwarunkowań osobowościowych odpowiednio regulowanych przez presję społeczną, za pomocą norm, obyczajów społecznych oraz wartości ideowych, religijnych i politycznych. Na jednym krańcu funkcjonowania społecznego mamy do czynienia z ludźmi silnie zharmonizowanymi ze środowiskiem społeczno-kulturowym. Czują się oni bezpiecznie, postępując zgodnie z różnymi stereotypami, zaś zburzenie algorytmów egzystencjalnych wprowadza w ich życie poczucie zagrożenia, utraty kompetencji, a nawet prowadzić może do stanów nerwicowych. Na drugim krańcu życia społecznego funkcjonują jednostki dążące na zasadzie samosterowności do zmian. Dla nich stagnacja jest źródłem frustracji oraz poczucia braku samorealizacji i aby jej uniknąć, dążą oni do burzenia istniejącego porządku w jakimś obszarze rzeczywistości (Popek 2001). Tendencja do nonkonformizmu pozornego w działaniu osoby, jak twierdzi Popek (2001), wynika z przerostu aspiracji nad możliwościami, skłonności do krytykanctwa, nietolerancji poznawczej, podwyższonego poziomu neurotyzmu, niecierpliwości oraz niskiej odporności na niepowodzenie.

Popek (1989, 2000) operacjonalizuje konformizm i nonkonformizm jako zespół 15 cech, które są wartościami ciągłymi i mają postać dychotomiczną. W skład skali konformizmu wchodzi takie cechy, jak: zależność, pasywność, sztywność adaptacyjna, stereotypowość, uległość (słabość), lękliwość (bojaźliwość), podporządkowanie, niesamodzielność, zahamowanie, defensywność, słaba odporność i wytrwałość, nieodpowiedzialność, brak krytycyzmu, nietolerancja, niskie poczucie wartości „ja”. Natomiast w skali nonkonformizmu znajdują się takie cechy, jak: niezależność, aktywność (witalizm), elastyczność adaptacyjna, oryginalność, konsekwencja, odwaga, dominatywność, samoorganizacja, spontaniczność (ekspresja), otwartość, odporność i wytrwałość, odpowiedzialność, samokrytycyzm, tolerancyjność, wysokie poczucie wartości „ja”. Działanie zespołu cech konformistycznych hamujących potencjalną kreatywność człowieka w sferze poznawczej i zachowaniu Popek (2000, 2001) określa jako osobowościową aktywację negatywną, zaś osobowość nonkonformistyczną uważa za sprzyjającą rozwijaniu twórczych, poznawczych i realizacyjnych możliwości człowieka.

Konformizm i nonkonformizm od słynnych eksperymentów Ascha stały się obiektem zainteresowania wielu badaczy.

KONFORMIZM I NONKONFORMIZM W ŚWIETLE BADAŃ

Z przeglądu dotychczasowych badań (zob. Bernacka 2004) nad czynnikami modyfikującymi skłonność ludzi do zachowań konformistycznych i nonkonformistycznych wynika, że sprawdzono w nich następujące uwarunkowania: cechy grupy wywierającej nacisk, właściwości zadania, cechy osobowości odbiorcy nacisku i czynniki socjologiczne, takie jak: płeć, wiek, wykształcenie i aspekt kulturowy.

Grupa skłaniająca człowieka do konformizmu to grupa składająca się z 4 członków, którzy są jednomyślni, znani osobie „naciskanej”, wśród których znajduje się w autorytet w danej dziedzinie (zob. Aronson, Wilson, Akert 1997).

Ludzie są bardziej skłonni do zachowań konformistycznych, im bardziej niejednoznaczne jest zadanie, ważne i trudne z uwagi na konsekwencje nagród i kar dla człowieka, gdy dotyczy norm odnoszących się do zachowania i faktów bardziej niż do gustów. Ważne jest również poczucie kompetencji: ludzie są bardziej konformistyczni, gdy sądzą, że inni są bardziej od nich kompetentni, zaś mniej ulegają, gdy oceniają swoje kompetencje jako większe od grupy (zob. Mika 1972).

Niska, niepewna samoocena oraz duża potrzeba aprobaty ze strony innych i duża potrzeba przynależności u osoby poddawanej naciskowi zwiększa jej skłonność do zachowań konformistycznych. Z kolei silnie rozwinięta potrzeba dominacji, niezależności, kontroli i osiągnięć zmniejsza skłonność jednostki do konformizmu (zob. Jarymowicz, Szustrowa 1980, Doliński 1993).

Jeśli chodzi o uwarunkowania socjologiczne, to należy podkreślić rolę pici. Kobiety mają większą skłonność do zachowań konformistycznych niż mężczyźni, szczególnie wtedy, gdy inni mogą bezpośrednio obserwować stopień, w jakim podporządkowują się presji grupy, co tłumaczyć można przede wszystkim procesami socjalizacyjnymi (zob. Eagly 1987). Inną ważną kategorią socjologiczną jest wiek życia. „Krytyczną” fazą podatności na konformizm jest wiek 5-6 lat, kiedy to dzieci uczą się norm i zasad dobrego zachowania. Druga faza podatności na konformizm występuje między 8. a 10. rokiem życia. Dzieci dostosowują się w celu uzyskania akceptacji nieformalnej grupy czy paczki. Z kolei w wieku 13-15 lat przyczyną konformizmu jest pragnienie zdobycia aprobaty i akceptacji płci przeciwnej (zob. Turska 1994). Większa skłonność do konformizmu występuje też wtedy, kiedy młodzi ludzie podejmują pracę zawodową, przy czym zachowania tego typu są postrzegane jako najlepsza strategia osiągnięcia korzystnej pozycji zawodowej. Z kolei skłonność do nonkonformizmu jest większa, gdy potencjał rozwojowy osobowości uaktywnia się szczególnie, a więc między 20. a 25. rokiem życia (zob. Chłopkiewicz 1987). Z badań wynika również, że im wyższe wykształcenie, tym mniejsza skłonność ludzi do konformizmu. Wyższe wykształcenie skłania do posługiwania się standardem podmiotowym, dostarcza poznawczych podstaw do autonomicz-

nego wartościowania, sprzyja elastyczności intelektualnej i otwartości poglądów, które są warunkiem samosterowności. Z kolei minimalne kwalifikacje zawodowe uczą posługiwania się standardem przedmiotowym i wartościowania opartego na stereotypowych kryteriach (zob. Skarżyska 1991). Ważną kategorią socjologiczną jest aspekt kulturowy. Okazuje się, że silny konformizm charakteryzuje mieszkańców Afryki, Ameryki Południowej i Azji, zaś mniejszy mieszkańców Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Z kolei Norwegowie są bardziej konformistyczni niż Francuzi. Warto dodać, że lata siedemdziesiąte ubiegłego wieku sprzyjały modzie na nonkonformizm, w latach osiemdziesiątych panował swego rodzaju powrót do konformizmu, zaś w latach dziewięćdziesiątych nastąpiła moda na nonkonformizm (zob. Aronson, Wilson, Akert 1997).

Zaprezentowane badania oscylowały wokół obserwowalnego zachowania się człowieka, ale podjęto również próbę empirycznej weryfikacji tezy Popka (1989, 2001). Jak wynika z badań (Bernacka 2004a), na działanie mechanizmu osobowościowego konformisty, odpowiedzialnego za jego specyficzne funkcjonowanie poznawcze i zachowanie, mają wpływ takie cechy, jak: niskie poczucie wartości „ja”, zahamowanie, lękliwość, pasywność, defensywność, podporządkowanie, sztywność adaptacyjna. Z kolei u podstaw osobowości nonkonformistycznej znajdują się: wysokie poczucie wartości „ja”, spontaniczność, aktywność, odwaga, odporność i wytrwałość, niezależność. Wyróżnić można nonkonformistę konstruktywnego i pozornego. Zasadnicza różnica polega na mniejszych możliwościach poznawczych oraz odmiennie funkcjonującej sferze motywacyjnej nonkonformisty pozornego, którego celem jest przede wszystkim zdobycie popularności (Bernacka 2004a, Popek 2001).

Reasumując zaprezentowane wyniki badań, można stwierdzić, że znamy dość dużo czynników modyfikujących skłonność ludzi zwłaszcza do konformizmu, ale dotyczą one głównie poziomu badań zachowania się człowieka. Wydaje się więc interesujące poszukanie innych uwarunkowań, na przykład związku konformizmu i nonkonformizmu z temperamentem.

TEMPERAMENT

Pojęcie temperamentu rozwijało się wielokierunkowo, a obecnie bywa skrajnie rozumiane. Z jednej strony definicje ograniczane są do sfery emocji (Allport 1937, Eysenck 1970, Mehrabian 1991, Goldsith, Compos 1982), a przedmiotem badań są różnice indywidualne w zachowaniu emocjonalnym. Z drugiej strony temperament jest rozumiany jako styl zachowania przejawiający się we wszystkich obszarach zachowania człowieka (Thomas, Chess 1977). Jednym ze wspólnych założeń badaczy jest rozumienie temperamentu jako cech zachowania, pod względem których występują różnice między ludźmi (Strelau 1998).

Pojęcia „temperament” i „osobowość” są rozróżniane (Adcock 1953, Guilford 1975, Cattell 1965, Royce, Powell 1983), ponieważ temperament ma podłoże biologiczne (Buss, Plomin 1984, Rathbart 1989, Strelau 1985), a „stanowiąc bazę dla rozwoju szeroko rozumianej osobowości, sprzyja ujawnieniu się »pierwiastka genetycznego« w nietemperamentalnych składnikach osobowości” (Strelau 1998, s. 47). Temperament jest więc podstawą kształtowania się osobowości (Allport 1937, Endler 1989), zaś osobowość jest również wynikiem oddziaływań środowiska społecznego (Strelau 1989). Temperament jest widoczny od wczesnego dzieciństwa (Boss, Plomin 1984), zaś cechy osobowości ujawniają się później (Boss, Firm 1987). Temperament jest właściwy dla ludzi i zwierząt (Diamont 1957), zaś osobowość odnosi się do integracyjnych funkcji zachowania człowieka (Obuchowski 1985). Temperament jest składnikiem osobowości.

Z wielu różnorodnych teorii temperamentu jako wiodącą w tej pracy wybrano behawioralno-genetyczną teorię Bossa i Plomina (1975, 1984). Zgodnie z klasyfikacją Strelaua (1998) można ją traktować jako teorię dotyczącą dziecka i człowieka dorosłego, przyczynową, wielowymiarową i obejmującą całość zachowania człowieka.

Temperament „to obecne od wczesnego dzieciństwa odziedziczone cechy osobowości” (Boss, Plomin 1984, s. 84). Zdaniem autorów, cechy temperamentalne ujawniają się w czasie pierwszych dwóch lat życia i są uwarunkowane genetycznie oraz mają silny wpływ na późniejszy rozwój osobowości. Boss i Plomin (1984, 1986, Buss 1991) wyodrębnili 3 cechy, które używają zamiennie z pojęciem temperamentu, a mianowicie: emocjonalność, aktywność i towarzyskość. „Emocjonalność to tyle, co niezadowolenie, skłonność do łatwego i silnego rozstrojenia” (Burs, Plomin 1984, s. 54). Ta skłonność do łatwego reagowania silnym pobudzeniem negatywnym przejawia się jako płacz, a potem jako strach i złość. U starszych dzieci i osób dorosłych ważnym przejawem strachu są uczucia narastającego napięcia, lęku oraz przewidywania negatywnego wydarzenia czy zmiany poznawczej. Zarówno u dzieci, jak i osób dorosłych obserwowalne przejawy złości obejmują takie zmiany, jak zaczerwienienie twarzy, zwężenie oczu, napięcie warg, zaciśnięte pięści, a także postawę ciała sygnalizującą gotowość do ataku. Zmiany poznawcze związane są ze skłonnością do wrogiego nastawienia manifestującego się awersją lub nienawiścią do innych. U starszych dzieci i osób dorosłych wrogość obejmuje przypisywanie negatywnych atrybutów osobom, których się nie akceptuje (Boss 1991). Typowe są również wyobrażenia na temat tego, co ktoś może uczynić innym, których nienawidzi, jeśli pojawi się taka okazja. Skłonność do reagowania strachem związana jest z próbami ucieczki od zagrażających bodźców, a złość z atakowaniem i negatywizmem (zob. Oniszczenko 1997).

Kolejna cecha temperamentu, jaką jest aktywność, przejawia się w stylu reakcji, jej nierozłączne aspekty to wigor i tempo. Jest cechą generalizowaną,

ponieważ każda reakcja ma jakieś tempo i intensywność (Buss, Plomin 1984). Aktywność obejmuje tylko czynności motoryczne związane z głową, kończynami górnymi i dolnymi oraz tułowiem. Duży wigor przejawia się u dzieci w głośnym mówieniu i krzyczeniu, częstym wrzasku, silniejszym uderzaniu zabawkami itp., a u osób dorosłych w głośnym (hałaśliwym) śmiechu, silnym stąpaniu podczas chodzenia po podłodze albo przy wchodzeniu po schodach, silnym popychaniu drzwi przy ich otwieraniu itp. Osoby o małym wigorze charakteryzują ciche mówienie i niezbyt głośny śmiech, rzadkie pojawianie się wrzasku, lekkie stąpanie i łagodne otwieranie drzwi.

Drugorzędnymi składnikami aktywności są wytrzymałość, przejawiająca się w tendencji do kontynuowania pracy lub zabawy wtedy, gdy inni ją przerwali, oraz składnik motywacyjny związany z potrzebą wydatkowania energii (Buss 1991, zob. Oniszczenko 1997). Niektóre osoby aktywne mogą poruszać się szybko i mieć szybkie tempo działania, ale jednocześnie przejawiają mały wigor i odwrotnie - osoby charakteryzujące się dużym wigorem mogą przejawiać wolne tempo zachowania. Zazwyczaj jednak osoby zajmujące wysoką pozycję na skali aktywności charakteryzują zarówno duża energetyczność zachowania, jak i szybkie tempo. Osoby takie wykazują tendencję do stałego bycia w ruchu, do pośpiechu, do wykonywania więcej czynności niż inni ludzie (zob. Oniszczenko 1997). Zdaniem Bussa (1989, 1991), aktywność jest cechą, która odnosi się do stylu zachowania. Opisuje ona sposób, w jaki człowiek się zachowuje, niezależnie od treści samego zachowania.

Trzecią cechą temperamentu jest towarzyskość, która „oznacza tendencję do przedkładania towarzystwa innych ludzi nad samotność” (Burs, Plomin 1984, s. 63). Towarzyskość to cecha przejawiająca się w ogólnej tendencji do poszukiwania innych ludzi i przebywania z nimi oraz unikania samotności. Jest traktowana jako jeden z dwóch podstawowych składników ekstrawersji. Osoby charakteryzujące się wysokim natężeniem tej cechy są silnie motywowane do poszukiwania towarzystwa innych ludzi. Bywają sfrustrowane i wytrącane z równowagi w warunkach odosobnienia. Z kolei osoby o niskim poziomie towarzyskości, choć także lubią przebywać z innymi ludźmi, mają do tego słabszą motywację i łatwiej tolerują samotność (zob. Oniszczenko 1997). Znaczenie społecznie nagradzające mają też reakcje świadczące o istnieniu interakcji (np. wyrażanie zainteresowania, zdziwienia, zgody lub niezgody itp.), a szczególnie inicjowanie kontaktu społecznego przez inne osoby, np. wspólna aktywność, uwaga otrzymywana od innych (słuchanie, patrzenie) lub przynajmniej obecność innych zapobiegająca poczuciu izolacji (Burs i Plomin 1984, Buss 1991).

Jeżeli przyjmiemy założenie, że cechy temperamentu są zwiastunem późniejszych cech osobowości (Buss, Plomin 1984, Hagekull 1994), to postawienie pytania, czy istnieje związek między cechami temperamentu a konformizmem i nonkonformizmem, wydaje się uzasadnionym problemem badawczym.

OSOBY BADANE

Osobami badanymi byli studenci Lubelskiej Szkoły Biznesu w wieku 24-50 lat. Wnioskowanie statystyczne zostało przeprowadzone na podstawie wyników 76 osób (skale K, N z KANH) w tym 43 kobiety i 33 mężczyzn.

METODY BADAWCZE

W badaniach wykorzystano Kwestionariusz EAS dla osób dorosłych (Oniszczenko 1997). Składa się z 20 pozycji tworzących 5 skal: niezadowolenia (N), strachu (S), złości (Z), aktywności (A) i towarzyskości (T). Każda ze skal zawiera 4 pozycje. Mają one formę stwierdzeń dotyczących upodobań osoby badanej, jej odczuć i tendencji do określonych reakcji (zachowań). Korzystając z 5-punktowej skali, osoba badana określa, w jakim stopniu każde stwierdzenie ją opisuje. Normy stenowe dla wersji polskiej obejmują młodzież w wieku od 16 do 19 lat (uczniowie) oraz osoby od 18 do 50 roku życia. Rzetelność skal EAS-D określona została na podstawie badania zgodności wewnętrznej skal (*alfa* Cronbacha) oraz ich stabilności bezwzględnej (metoda test-retest). Najwyższe współczynniki odnoszą się do skal: niezadowolenie (*alfa* Cronbacha = 0,74) i strach (*alfa* Cronbacha = 0,70) oraz aktywność (*alfa* Cronbacha = 0,60). Nieco niższe zaobserwowano w skalach towarzyskość (*alfa* Cronbacha = 0,57) i złość (*alfa* Cronbacha = 0,59). Stabilność skal zmierzono, dokonując dwukrotnego pomiaru testem w odstępie 2 tygodni. Dla wszystkich skal stwierdzono dużą stałość pomiaru od 0,71 do 0,84. Także pomiar po odstępie 6 miesięcy potwierdza stabilność wyników skal EAS-D. Wydaje się, że Kwestionariusz Temperamentu EAS-D (wersja dla dorosłych) w polskiej adaptacji posiada satysfakcjonujące własności psychometryczne i może być użytecznym narzędziem do pomiaru cech temperamentalnych w ujęciu teorii Bussa i Plomina.

W badaniach zastosowano również Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANN III w wersji eksperymentalnej autorstwa Popka (2005), powstałego na bazie KANH II (1989, 2000). Umożliwia on diagnozę ogólnych uzdolnień twórczych i odtwórczych człowieka, jest przeznaczony do badań menedżerów od 25 do 50 lat. Kwestionariusz tworzy 60 stwierdzeń, które mają postać zdań oznajmujących. KANH zawiera cztery podskale: (K) konformizm i (N) nonkonformizm zaliczone do sfery charakterologicznej (emocjonalno-motywacyjnej) oraz (A) zachowania algorytmiczne i (H) zachowania heurystyczne zaliczone do sfery poznawczej. Podskale: konformizm i zachowania algorytmiczne mierzą zachowania odtwórcze, natomiast podskale: nonkonformizm i zachowania heurystyczne mierzą zachowania twórcze. Każda z podskal kontroluje po 15 cech ułożonych dychotomicznie, jako cechy ciągłe (continuum). Współczynniki Spearmana-Browna dla podskal zachowanie heurystyczne-nonkonfor-

mizm = 0,82, dla podskal zachowanie algorytmiczne-konformizm = 0,70. Dla skal: konformizm *alfa* Cronbacha = 0,71, nonkonformizm *alfa* Cronbacha = 0,63, dla skali zachowania algorytmiczne *alfa* Cronbacha = 0,49, dla skali zachowania heurystyczne *alfa* Cronbacha = 0,72. A zatem wydaje się, że Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANN III w wersji eksperymentalnej jest użytecznym narzędziem do pomiaru m.in. cech takich jak konformizm i nonkonformizm w ujęciu teorii Popka.

WYNIKI BADAŃ

W celu sprawdzenia związku między cechami temperamentu a konformizmem i nonkonformizmem posłużono się współczynnikiem rho Spearmana, ponieważ rozkład wyników nie spełniał wymogów rozkładu normalnego za wyjątkiem cechy strachu, której związek z konformizmem i nonkonformizmem dodatkowo sprawdzono współczynnikiem Pearsona. Wyniki przedstawia tabela 1 i 2.

Uzyskane wyniki pozwalają na stwierdzenie, że nie ma istotnych zależności między nonkonformizmem a takimi cechami temperamentu jak niezadowolenie, złość, aktywność, ale jest istotna statystycznie zależność między strachem

Tab. 1. Korelacja rho Spearmana cech temperamentu z konformizmem i nonkonformizmem
Spearman's rho correlation between temperament characteristics and conformism and nonconformism

Cechy osobowości	Współczynnik korelacji	Cechy temperamentu				
		niezadowolenie	strach	złość	aktywność	towarzyskość
Konformizm	rho Spearmana istotność	,363** ,001	,242* ,035	,262* ,022	,165 ,155	,029 ,803
Nonkonformizm	rho Spearmana istotność	-,146 ,208	-,180 ,120	,092 ,427	,125 ,282	-,154 ,184

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

Tab. 2. Korelacja Pearsona cechy strachu z konformizmem i nonkonformizmem
Pearson's correlation between fear as a characteristic and conformism and nonconformism

Cecha temperamentu	Współczynnik korelacji	Cechy osobowości	
		nonkonformizm	konformizm
Strach	korelacja Pearsona	-,196*	,237*
	istotność (jednostronna)	,045	,020

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (jednostronnie).

a nonkonformizmem. Jest to zależność ujemna (Pearson = $-0,196$). Natomiast występuje statystycznie istotny związek między konformizmem a takimi cechami temperamentu, jak niezadowolenie (rho Spearmana = $0,363$), złość (rho Spearmana = $0,262$), strach (rho Spearmana = $0,242$). Konformizm nie koreluje istotnie z takimi cechami temperamentu jak aktywność i towarzyskość. W celu precyzyjniejszego poznania zależności dokonano pomiaru korelacji między cechami wchodzącymi w skład skali konformizmu a niezadowoleniem, strachem i złością. Wyniki prezentuje tabela 3.

Tab. 3. Korelacja rho Spearmana trzech cech temperamentu z cechami konformizmu
Spearman's rho correlation between the three characteristics of temperament and characteristics of the conformism scale

Cechy skali konformizmu	Współczynnik korelacji	Cechy temperamentu		
		niezadowolenie	strach	złość
k4	rho Spearmana	,198	,127	,003
	istotność	,086	,273	,980
k7	rho Spearmana	,154	,066	,098
	istotność	,184	,571	,400
k11	rho Spearmana	,099	,070	,048
	istotność	,394	,548	,682
k14	rho Spearmana	,212	,129	,386**
	istotność	,066	,265	,001
k17	rho Spearmana	,290*	,251*	,185
	istotność	,011	,029	,110
k24	rho Spearmana	,175	,078	,144
	istotność	,131	,502	,216
k27	rho Spearmana	,106	-,086	-,011
	istotność	,364	,458	,928
k30	rho Spearmana	,050	,000	-,032
	istotność	,667	,997	,782
k34	rho Spearmana	,130	,124	,147
	istotność	,263	,284	,205
k37	rho Spearmana	,265*	,178	,007
	istotność	,021	,124	,952
k41	rho Spearmana	,068	-,045	,160
	istotność	,558	,699	,168
k45	rho Spearmana	,442**	,165	,198
	istotność	,000	,155	,086
k48	rho Spearmana	,277*	,235*	,109
	istotność	,015	,041	,347
k52	rho Spearmana	,182	,345**	,175
	istotność	,115	,002	,131
k55	rho Spearmana	,012	,105	,187
	istotność	,920	,369	,105

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

** Korelacja jest istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

Występuje istotny statystycznie związek między cechami temperamentu takimi jak niezadowolenie a cechami konformizmu - k45 (niskie poczucie wartości „ja”) rho Spearmana = 0,442; k17 (zahamowanie) rho Spearmana = 0,290; k48 (podporządkowanie) rho Spearmana = 0,277; k37 (słaba odporność i wytrwałość) rho Spearmana=0,265. Strach koreluje z k52 (lękliwość) rho Spearmana = 0,345; k17 (zahamowanie) rho Spearmana = 0,251; k48 (podporządkowanie) rho Spearmana=0,235, zaś złość koreluje z k14 (sztywność adaptacyjna) rho Spearmana = 0,386. Sprawdzano również zależność między strachem a cechami skali nonkonformizmu (tabela 4).

Tab. 4. Korelacja Pearsona cechy strachu z cechami nonkonformizmu Pearson's correlation between fear as a characteristic and characteristics of the nonconformism scale

Cechy skali nonkonformizmu	Korelacja Pearsona	Strach
n2	korelacja	-,242*
	istotność	,018
n6	korelacja	-,132
	istotność	,127
n10	korelacja	,044
	istotność	,353
n15	korelacja	,041
	istotność	,364
n20	korelacja	,029
	istotność	,402
n22	korelacja	,047
	istotność	,342
n26	korelacja	-,122
	istotność	,147
n32	korelacja	,080
	istotność	,245
n36	korelacja	-,063
	istotność	,294
n40	korelacja	-,181
	istotność	,059
n44	korelacja	-,205*
	istotność	,038
n49	korelacja	-,029
	istotność	,400
n54	korelacja	,076
	istotność	,257
n58	korelacja	-,215*
	istotność	,031
n60	korelacja	-,232*
	istotność	,022

* Korelacja jest istotna na poziomie 0,05 (jednostronnie).

Jak wynika z tabeli 4, z cechą strachu korelują statystycznie istotnie: n_2 (elastyczność intelektualna) Pearson = -0,242; n_{60} (odwaga) Pearson = -0,232; n_{58} (wysokie poczucie wartości „ja”) Pearson = -0,215; n_{44} (odporność i wytrwałość) Pearson = -0,205.

INTERPRETACJA WYNIKÓW BADAŃ

Uzyskane wyniki pozwalają na stwierdzenie, że cechą temperamentu związaną ujemnie z nonkonformizmem jest strach. Nonkonformiści przejawiają słabą tendencję do reagowania strachem, brak lub małą skłonność do unikania czy też ucieczki przed zagrożeniem. Trzy z sześciu cech stanowiących o działaniu mechanizmu osobowościowego nonkonformisty (por. Bernacka 2004a) jest uwarunkowane cechą temperamentalną. Z cechą strachu związane są następujące cechy skali nonkonformizmu: elastyczność intelektualna, odwaga, wysokie poczucie wartości „ja” oraz odporność i wytrwałość. Ludzi twórczych (nonkonformistycznych) charakteryzuje wysoko wykształcona zdolność adaptacji do zmieniających się warunków, dążność do przekształcania „zastanego stanu rzeczy” połączona z gotowością do ryzyka, samodzielnością myślenia i działania (zob. Bernacka 2004). Do inicjowania tego typu działań potrzebny jest w sensie psychicznym pozytywny obraz siebie, zdolność tolerowania napięć emocjonalnych, stresu oraz wytrwałość w dążeniu do celu pomimo przeciwności. Niskie nasilenie strachu ma związek z rozwojem wyżej wymienionych cech skali nonkonformizmu, ale jednocześnie cecha temperamentalną strachu pozytywnie koreluje również z konformizmem.

Osoby konformistyczne przejawiają silną tendencję do reagowania emocją strachu, do ucieczki lub unikania sytuacji, osób spostrzeganych jako zagrożające. Strach wpływa na rozwój takich cech konformistycznych, jak lękliwość, zahamowanie i podporządkowanie.

Konformizm koreluje również z cechą temperamentu, jaką jest niezadowolenie. Konformiści przejawiają silną tendencję do łatwego i intensywnego reagowania niepokojem, mają trudności w utrzymywaniu spokoju emocjonalnego. Niezadowolenie warunkuje rozwój takich cech skali konformizmu, jak niskie poczucie wartości „ja”, zahamowanie, podporządkowanie oraz słabą odporność i wytrwałość.

Występuje również istotny statystycznie związek konformizmu i złości. Konformiści mają tendencję do okazywania złości i przejawiania agresji, aczkolwiek w większości przypadków negatywne emocje są tłumione i znajdują swój przejaw w zaburzeniach psychosomatycznych (zob. Popek 2001). Złość wpływa szczególnie na rozwój sztywności adaptacyjnej.

Tak więc pięć z siedmiu cech konformistycznych istotnych w mechanizmie osobowościowym (zob. Bernacka 2004a) posiada podłoże temperamentalne.

Konformista ma poczucie zagrożenia i niższości, unika ryzyka, w zachowaniu preferuje konwencjonalizm, postawę asekurancką, jest negatywnie nastawiony do zmian, niepewny siebie i nie ufa własnym sądom, brakuje mu asertywności (zob. Bernacka 2004). Warto dodać, że skoro - zdaniem Bussa i Plomina (1984) - temperament pełni ważne funkcje w interakcji człowiek-środowisko, to można przypuszczać, że nonkonformiści są osobami, które pozytywnie reagują na nowe sytuacje i szybko się do nich adaptują, a trudności nie wywołują u nich strachu czy poczucia zagrożenia, ale traktują je jako wyzwania. Natomiast konformiści reagują w takich sytuacjach odwrotnie: pojawia się uczucie narastającego negatywnego napięcia, lęku oraz przewidywanie niepowodzenia, co zniechęca ich do podejmowania działań eksploracyjnych, a skłania do przyjęcia postawy asekuranckiej lub obronnej.

Konformizm i nonkonformizm nie koreluje z takimi cechami temperamentu jak aktywność i towarzyskość. Oznacza to, że aktywność ruchowa, energetyczność i tempo reakcji nie warunkują zróżnicowanego rozwoju osobowości konformistycznej i nonkonformistycznej. Podobnie sytuacja wygląda, jeśli chodzi o towarzyskość. Można więc stwierdzić, że cechy temperamentu takie jak aktywność i towarzyskość nie są prognostyczne dla rozwoju osobowości konformistycznej lub nonkonformistycznej.

A zatem tezę głoszącą, że cechy temperamentu stanowią podstawę i wpływają na rozwój innych właściwości osobowości (Buss, Plomin 1984), można uznać za prawdziwą. Na podstawie zaprezentowanych wyników badań można stwierdzić, że występuje związek między cechami temperamentu a cechami osobowości takimi jak konformizm i nonkonformizm. Strach jako cecha temperamentu jest zwiastunem konformizmu i nonkonformizmu, natomiast takie cechy temperamentu jak złość i niezadowolenie są zwiastunem konformizmu. Podstawą temperamentalną rozwoju nonkonformizmu jest cecha strachu o małym nasileniu. Podstawą temperamentalną rozwoju konformizmu jest również cecha strachu, ale o dużym nasileniu, jak również inne cechy temperamentu, takie jak niezadowolenie i złość. Należy dodać, że wyniki uzyskane w badaniach dotyczą osób dorosłych i warto w przyszłości porównać je z wynikami osób młodszych. Niezwykle interesujące byłyby również badania podłużne i poprzeczne.

Warto na zakończenie dodać, że oddziaływanie środowiska społecznego to ważne źródło kształtowania osobowości człowieka i choć konformizm i nonkonformizm mają uwarunkowania temperamentalne, to świadomie planując system oddziaływania wychowawczego w różnych środowiskach, można zmodyfikować lub wzmocnić ten rodzaj „biologicznego nastawienia”, wpływającego na specyficzny sposób funkcjonowania emocjonalnego, poznawczego i motywacyjnego młodego człowieka. Hasło wychowania do twórczości nabiera w tym kontekście nowego wydźwięku.

BIBLIOGRAFIA

- Adcock C. J. (1957). The differentiation of temperament from personality. *The Journal of General Psychology*, 57, 103-112.
- Airport G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Hold. Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M. (1997). *Psychologia społeczna*. Poznań: Zysk i S-ka. Bernacka R. E. (2004). *Konformizm i nonkonformizm a twórczość*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Bernacka R. E. (2004a). *Osobowościowy mechanizm konformizmu i nonkonformizmu*. W: S. Popek, R. E. Bernacka, C. Domański, B. Gawda, D. Turska (red.). *Twórczość w teorii i praktyce*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Buss A. H., Finn S. E. (1987). Classification of personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 432-444. Buss A. H., Plomin R. (1986). *The EAS approach to temperament*. W: R. Plomin, J. Dunn (red.). *The Study of Temperament: Changes, Continuities and Challenges*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. Buss A. H., Plomin R. (1975). *A Temperament Theory of Personality Development*. New York: Wiley. Buss A. H., Plomin R. (1984). *Temperament: Early Developing Personality Traits*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Buss A. H. (1989). Personality as traits. *American Psychologist*, 44, 1378-1388. Buss A. H. (1991). *The EAS theory of temperament*. W: J. Strelau, A. Angleitner (red.). *Explorations in Temperament: International Perspectives on Theory and Measurement*. New York: Plenum Press.
- Cattell R. B. (1965). *The Scientific Analysis of Personality*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Chłopkiewicz M. (1987). *Osobowość dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP. Diamont S. (1957). *Personality and Temperament*. New York: Harper, Brothers. Doliński D. (1993). Niepewność samooceny a konformizm. *Przegląd Psychologiczny*, 36, 25-37. Eagly A. H. (1987). *Sex Differences in Social Behavior: A Social Role Interpretation*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum. Endler N. S. (1989). The temperamental nature of personality. *European Journal of Personality*, 3, 151-165.
- Eysenck H. J. (1970). *The Structure of Human Personality*. London: Methuen. Goldsith H. H., Campos J. J. (1982). *Towards a Theory of Infant Temperament*. W: R. N. Emde, R. J. Hormon (red.). *The Development of Attachment and Affiliative Systems*. New York: Plenum Press. Guilford J. P. (1975). Factors and factors of personality. *Psychological Bulletin*, 82, 802-814.
- Hagekull B. (1994). *Infant temperament and early childhood functioning: Possible relations to the five-factor model*. W: C. F. Halverson Jr, G. A. Kohnstamm, R. P. Martin (red.). *The Developing Structure of Temperament and Personality from Infancy to Adulthood*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Jarymowicz M., Szustrowa T. (1980). *Poczucie własnej tożsamości- źródła, funkcje regulacyjne*. W: J. Reykowski (red.). *Osobowość i społeczne zachowanie się ludzi*. Warszawa: KiW. Kohn M. L., Mach B. W. (1986). *Wprowadzenie*. W: M. L. Kohn, C. Schooler (red.). *Praca a osobowość. Studium współzależności*. Warszawa: PWN. Krech D., Crutchfield R. S., Ballechey E. L. (1962). *Individuals in Society. A Textbook of Social Psychology*. New York: McGraw Hill Book Company. Mehrabian A. (1991). *Outline of a General Emotion-Based Theory of Temperament*. W: J. Strelau, A. Angleitner (red.). *Explorations in Temperament: International Perspectives on Theory and Measurement*. New York: Plenum Press.
- Mika S. (1972). *Wstęp do psychologii społecznej*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski K. (1985). *Adaptacja twórcza*. Warszawa: Książka i Wiedza.

- Oniszczenko W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS A. Bussa i R. Plomina. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP, s. 18-38, 56-58. Ostaszewska J. (1965). *Konformizm*. W: J. Ostaszewska, J. Ekel, J. Jaroszyński (red.). *Mały słownik psychologiczny*. Warszawa: WP. Popek S. (1989, 2000). *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Popek S. (2001). *Człowiek jako jednostka twórcza*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Popek S. (2004). *Konformizm-nonkonformizm jako osobowościowy mechanizm kształtujący przemienność stosunków społeczno-ustrojowych*. W: S. Popek, R. E. Bemacka, C. Domański, B. Gawda, D. Turska (red.). *Twórczość w teorii i praktyce*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Popek S., Bernacka R. E., Lickiewicz J. (2005). *Kwestionariusz Twórczego Zachowania KANH III jako metoda diagnozowania twórczej postawy menedżera. Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 1, 35-48. Rokeach M. (1961). *Authority, Authoritarianism, and Conformity*. W: I. A. Berg, B. M. Boss (red.). *Conformity and Deviation*. New York: Harper and Brothers Publishers. Rothbart M. K. (1989). *Biological Processes in Temperament*. W: G. A. Kohnstamm, J. E. Bates, M. K. Rothbart (red.). *Temperament in Childhood*. Chichester: Wiley. Royce J. R., Powell A. (1983). *Theory of Personality and Individual Differences: Factors, Systems, and Processes*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Skarżyska K. (1991). *Konformizm i samokierowanie jako wartości*. Warszawa: PAN. Strelau J. (1985). *Temperament, osobowość, działanie*. Warszawa: PWN. Strelau J. (1989). *Temperament risk factors in children and adolescents as studied in Eastern Europe*. W: W. B. Carey, S. C. McDevitt (red.). *Clinical and Educational Applications of Temperament Research*. Lisse: Swets and Zeitlinger.
- Strelau J. (1998). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: PAN. Strzałecki A. (1989). *Twórczość a style rozwiązywania problemów praktycznych. Ujęcie prakseologiczne*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Szewczuk W. (1979) (red.). *Słownik psychologiczny*. Warszawa: WP. Thomas A., Chess S. (1977). *Temperament and Development*. New York: Brunner/Mazel. Turska D. (1994). *Dynamika postawy twórczej a typ kształcenia szkolnego młodzieży*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. Wosińska W. (1985). *Kierowanie ludźmi w świetle psychologii społecznej*. Warszawa-Kraków-Katowice: PWN.

SUMMARY

The article empirically verifies the assumption relating to the relationship between temperament and personality traits - conformism and nonconformism. The research was based on EAS Questionnaire designed for adults for measuring temperament, and the Questionnaire of Creative Behaviour KANH II for measuring personality traits - conformism and nonconformism. Fear as a characteristic of temperament is correlated both with conformism and nonconformism, whereas no correlation was found between conformism and nonconformism and between activity and sociability. Besides, there is a relationship between conformism and independence and anger - the characteristics of temperament. One can state, therefore, that conformism and nonconformism as personality traits are temperament-based. Fear as a characteristic of temperament signals conformism and nonconformism, whereas anger and dissatisfaction signalize conformism.